

STUDIA I ARTYKUŁY

Katarzyna Wójcik

Lublin

Statystyka mniejszości niemieckiej w województwie lubelskim w latach 1918–1939

Województwo lubelskie zostało utworzone zgodnie z ustawą tymczasową w sierpniu 1919 r. na terenach byłej guberni lubelskiej i siedleckiej. W skład nowo powstałego województwa weszło 19 powiatów, które utworzono w 1918 r. w miejsce okręgów byłego General-Gubernatorstwa Lubelskiego, przy zachowaniu dawnych granic: Biała, Biłgoraj, Chełm, Garwolin, Hrubieszów, Janów, Konstantynów, Krasnystaw, Lubartów, Lublin, Łuków, Puławy, Radzyń, Siedlce, Sokół, Tomaszów, Węgrów, Włodawa, Zamość. Województwo lubelskie przetrwało z pewnymi zmianami w nakreślonej powyżej formie administracyjnej do września 1939 r. W okresie od 1919 do 1939 r. dokonano dwóch mniejszych korekt granicy województwa. Do większych zmian należy zaliczyć likwidację powiatu konstantynowskiego w 1932 r., którego tereny przejęły powiaty siedlecki i bialski¹. Wymienione zmiany nie miały jednak większego znaczenia dla oznaczenia statystycznego liczebności ludności niemieckiej, ponieważ według spisu powszechnego z 1921 r. Niemców na tym terenie w zasadzie nie było (1 osoba we wsi Nosów, gmina Witulin)².

Pierwsze próby statystycznego ujęcia liczby cudzoziemców w II Rzeczypospolitej podjęto już w 1919 r. Podstawą do przeprowadzenia ewidencji obywateli obcego pochodzenia było Rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych z dnia 18 września 1919 r., które wprowadzało następujące zasady rejestracji cudzoziemców:

„Art. 1. Cudzoziemcy, przebywający w chwili wydania niniejszego rozporządzenia w granicach Polski z wyjątkiem przynależnych państw z Polską sprzymierzonych i zaprzyjaźnionych oraz osób wchodzących w skład poselstw, konsulatów i misyj, obowiązani są zgłosić się do rejestracji w biurach państwowych urzędów administracyjnych pierwszej instancji miejsca swego pobytu, a mianowicie: w Warszawie i Łodzi w biurach komisarzy rządowych, w Lublinie w biurze komendanta Policji, we wszystkich innych miejscowościach w biurach starostów.

¹ W. Ćwik, J. Reder, *Lubelszczyzna, dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz*, Lublin 1977, s. 124–125, 130–138.

² *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*, t. IV, *Województwo lubelskie*, Warszawa 1924.

Na zgłoszenie się rejestrów przysługuje 10 dniowy termin od dnia podania w granicach powiatu lub miasta do publicznej wiadomości niniejszego rozporządzenia.

Art. 2. Nie są obowiązani do rejestracji:

1. nieletni do 16 lat,
2. osoby zarejestrowane przed dniem 2° sierpnia br. w biurze komisarza nadzwyczajnego miasta Warszawy,
3. wreszcie osoby na pięć lat przed wybuchem wojny wszechświatowej, a więc przed dniem 1 sierpnia 1909 roku, zamieszkałe w granicach byłych dziesięciu gubernij Królestwa Polskiego i od tego czasu stale w jednej z nich zamieszkali. Nie tyczy się to jednak osób narodowości rosyjskiej i niemieckiej, o ile te ostatnie odpowiadają warunkom punktu 1° okólnika.

Art. 3. Podlegającym rejestracji cudzoziemcom dozwolony będzie pobyt w granicach Polski wyłącznie na zasadzie tymczasowych kart pobytu, które po dokonaniu rejestracji będą wydawane przez odnośne urzędy rejestracyjne³.

W ślad za rozporządzeniem z dnia 18 września Ministerstwo Spraw Wewnętrznych wydało okólnik, który ustalał kategorię „cudzoziemiec”, jednocześnie wykluczając z niej:

- a) „byłych poddanych rosyjskich,
  1. zapisanych do ksiąg ludności stałej w miejscowościach byłych 10–ciu gubernij Królestwa Polskiego,
  2. przypisanych do którejkolwiek z gmin lub organizacji stanowych w powiatach Sokólskim, Bielskim i Białostockim,
- b) byłych obywateli austriackich, którzy z chwilą upadku monarchii austriacko-węgierskiej posiadali w myśl ustaw z dnia 3 grudnia 1863 roku i 5 grudnia 1896 roku prawo przynależności do gmin wchodzących obecnie w skład Rzeczypospolitej Polskiej i w danej chwili znajdujących się pod zarządem władz polskich,
- c) byłych obywateli niemieckich, którzy mieli do dnia 1 stycznia 1908 roku stałe zamieszkanie w gminach i w miastach byłego zaboru pruskiego przyłączonych do Rzeczypospolitej Polskiej, o ile wszystkie wyżej wymienione osoby nie zrzekły się przynależności polskiej. Dzieci i żony wyżej wymienionej kategorii osób nie uważane są również za cudzoziemców”. Rozporządzenie z dnia 18 września 1919 r., z małymi zmianami wprowadzonymi w 1921 r., obowiązywało również w latach następnych jako przepisy stosowane odnośnie do rejestracji cudzoziemców na terenie Rzeczypospolitej. Zgodnie z tym rozporządzeniem Niemcy zamieszkujący tereny Lubelszczyzny, wpisani do ksiąg ludności stałej, uznani zostali automatycznie za obywateli polskich⁴.

Dnia 30 września 1921 r. przeprowadzony został pierwszy w odrodzonej Polsce spis ludności. Wczesna data przeprowadzenia spisu powszechnego, zaledwie w parę miesięcy po ogłoszeniu pokoju w Rydze, była jednym z czynników obniżających jego wartość. Kolejne utrudnienia spowodowała powojenna migracja ludności. Mylnie interpretowano również rubrykę „narodowość”, utożsamiając ją z obywatelstwem⁵. Mimo tych obciążeń wyniki spisu z 1921 r., z braku

³ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Urząd Wojewódzki Lubelski (dalej: UWL), (Wydział Społeczno–Polityczny (dalej: WSP), sygn. 504, W sprawie stosowania rozporządzenia z dnia 18 września o rejestracji cudzoziemców.

⁴ APL, UWL, WSP, sygn. 1291, s. 1–2, 28.

⁵ J. Tomaszewski, *Ojczyzna nie tylko Polaków*, Warszawa 1985, s. 31–36; A. Szklarska–Lohmannowa, *Stosunki narodowościowe w Europie środkowej i południowo–wschodniej w latach międzywojennych*, w: H. Ba-

danych porównawczych z tego okresu dla ludności pochodzenia niemieckiego zamieszkującej tereny województwa lubelskiego, stanowią jedyną podstawę do obliczeń statystycznych.

Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników pierwszego spisu powszechnego ludności z dnia 30 września 1921 r. wymienia 252 miejscowości (miasta, osady, wsie i kolonie oraz mniejsze obiekty: folwarki, stacje kolejowe, leśniczówki, cegielnie) województwa lubelskiego, w których zamieszkiwała ludność narodowości niemieckiej, oraz 536 z ludnością wyznania ewangelickiego⁶. Mniejszość niemiecka w województwie lubelskim w 1921 r. liczyła 10 933 osoby, w tym 5345 mężczyzn i 5588 kobiet⁷, co stanowiło 0,5% ogółu ludności województwa⁸; ewangelicy na terenie byłej guberni lubelskiej stanowili 0,8%⁹. Narodowość niemiecką deklarowały 10 824 osoby różnych wyznań ewangelickich — z tego 10 725 osób na wsi i 99 w miastach. Pozostali należeli do wyznania rzymskokatolickiego, ormiańskokatolickiego i innych wyznań — 70 osób¹⁰. Najwięcej Niemców zamieszkiwało w powiecie chełmskim (5207), co stanowiło 0,2% ogółu ludności województwa lubelskiego, następne w kolejności były powiaty: włodawski (1313), węgrowski (1091), garwoliński (961), lubartowski (715), lubelski (478), radzyński (471), lukowski (289), hrubieszowski (242). W pozostałych powiatach województwa lubelskiego występowały bardzo małe grupy ludności pochodzenia niemieckiego bądź tylko pojedyncze osoby¹¹. Większość mieszkała na wsi (10 806 osób), pozostali (127 osób) w większych miastach województwa i mniejszych osadach miejskich. Największymi skupiskami miejskimi były Chełm (57 osób) oraz Lublin (39 osób). W paru miastach województwa mieszkało nie więcej niż 10 Niemców; należały do nich: Łuków (9), Siedlce (9), Hrubieszów (4), Lubartów (3), Tomaszów (3), Węgrów (2), Krasnystaw (1)¹². Największymi liczebnie skupiskami ludności niemieckiej były gminy w powiecie chełmskim: Cyków (1443), Turka (849), Olchowiec (578), Bukowa (491), Żmudź (369), Świerże (358)¹³. W powiecie włodawskim do gmin o największej liczbie ludności niemieckiej należały: Hańsk (775), Turno (311), Wola Wereszczyńska (214)¹⁴.

Biorąc pod uwagę procentowy udział ludności niemieckiej w ogólnej liczbie ludności powiatu, stanowiła ona w powiecie chełmskim 4,3%, włodawskim 3,6%, węgrowskim 1,3%, lubartowskim 0,7%, garwolińskim 0,7%, hrubieszowskim 0,2%, w innych powiatach w sumie 0,1%¹⁵.

W 1927 r. Z. Stoliński przedstawił statystykę mniejszości niemieckiej w Polsce. W celu obliczenia liczby ludności niemieckiej na Wołyniu i w województwie lubelskim uwzględnił on przyrost naturalny ludności z lat 1921–1927 w poszczególnych powiatach województwa lubelskiego

---

towski, *Iredenta niemiecka w Europie środkowej i południowo-wschodniej przed II wojną światową*, Kraków 1971, s. 15.

⁶ Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1924, s. 1–126.

⁷ Ibidem; *Statystyka Polski*, Warszawa 1927, s. 86.

⁸ R. Dąbrowski, *Położenie ekonomiczne mniejszości niemieckiej w Polsce w okresie międzywojennego dwudziestolecia*, Szczecin 1977, s. 60.

⁹ H. Maruszczak, *Zmiany w zaludnieniu województwa lubelskiego w latach 1822–1946*, „Annales UMCS”, sec. B, vol. 4, 1949, s. 89.

¹⁰ J. Doroszewski, *Mniejszość niemiecka na Lubelszczyźnie w latach 1918–1939*, „Przegląd Zachodni” 1938, nr 5/6, s. 142; *Statystyka Polski*, s. 86.

¹¹ Skorowidz miejscowości..., t. IV, s. 1–126.

¹² APL, UWL, WSP, sygn. 193, s. 1–33.

¹³ Skorowidz miejscowości..., t. IV, s. 1–126.

¹⁴ Z. Stoliński, *Die deutsche Minderheit in Polen*, Warszawa 1928, s. 20.

¹⁵ Ibidem, s. 14, s. 20, tabele IV, V.

oraz procent dzieci niemieckich obliczony na podstawie stosunku liczby dzieci niemieckich do ogólnej cyfry urodzin 13 roczników w latach 1913–1925¹⁶. Według Z. Stolińskiego odsetek dzieci niemieckich w województwie lubelskim wynosił w 1927 r. 0,8%; w poszczególnych powiatach było to odpowiednio: chełmskim 6,3%, garwolińskim 0,8%, hrubieszowskim 0,2%, lubartowskim 1,7%, węgrowskim 1,6%, włodawskim 2,7%, w pozostałych powiatach razem 0,3%. Jeśli uwzględnić powyższe wyniki, ludność niemiecka województwa lubelskiego w 1927 r. miała wynosić zgodnie z obliczeniami Stolińskiego 18 056 osób, a w poszczególnych powiatach: chełmskim — 8272, garwolińskim — 1191, hrubieszowskim — 226, lubartowskim — 1769, węgrowskim — 1432, włodawskim — 1076, w pozostałych powiatach — 4090¹⁷.

Dodatkowych informacji o statystyce ludności niemieckiej na terenie województwa lubelskiego między spisami powszechnymi 1921 i 1931 r. dostarczają raporty starostów poszczególnych powiatów napływające do Urzędu Wojewódzkiego Lubelskiego. W Archiwum Państwowym w Lublinie zachowały się zestawienia cudzoziemców — w tym obywateli niemieckich — z lat 1924, 1927 i 1929¹⁸.

Drugi powszechny spis ludności przeprowadzono 9 grudnia 1931 r. Ze względów oszczędnościowych nie uwzględniono w nim wszystkich kategorii, w związku z tym kryterium określenia narodowości stanowił język. Formularz spisowy z 1931 r. definiował język ojczysty jako „język najbardziej bliski sobie”¹⁹. Mniejszość niemiecka w województwie lubelskim, według danych pochodzących ze spisu, wynosiła 15 865 osób, w tym 7718 mężczyzn i 8147 kobiet. Większość stanowili wyznawcy Kościoła ewangelicko-augsburskiego (11 491 osób), następnie wyznawcy Kościoła ewangelicko-reformowanego (88 osób), ewangelicko-unijnego (33 osoby). Wyznanie ewangelickie bez bliższego określenia wpisało 3128 Niemców. Do tej grupy zaliczono z konieczności wszystkie osoby z zapisem „ewangelik” bez dokładniejszego określenia, ponieważ uniemożliwiało to zaklasyfikowanie do wyodrębnianych grup. Inne wyznanie chrześcijańskie zadeklarowało 1005 osób. Osoby bezwyznaniowe i te, które podały wyznanie bliżej nieznanne, zaliczono do „wyznania nieokreślonego” — 7 osób. W przypadku braku zapisu o wyznaniu wyodrębniono rubrykę „niepodane”, do której wpisano 10 osób. Wyznanie rzymskokatolickie i ormiańskokatolickie zadeklarowało, podobnie jak w spisie z 1921 r., 71 Niemców²⁰. W miastach województwa lubelskiego 300 mieszkańców zadeklarowało język niemiecki jako ojczysty, w tym w miastach powyżej 20 000 mieszkańców 244 Niemców²¹. Większość Niemców z terenów województwa lubelskiego żyło na wsi — 15 565 osób. Największa liczba Niemców w województwie według spisu z 1931 r. utrzymała się w powiecie chełmskim (6893 osoby), następnie w powiatach: włodawskim (2268), lubartowskim (1486), garwolińskim (1212), węgrowskim (1201), lubelskim (951), radzyńskim (669) i siedleckim (510). Do miast o największej liczbie ludności niemieckiej na Lubelszczyźnie należały: Chełm (131 osób) i Lublin (101 osób)²².

Analizując dane z 1921 i 1931 r., stwierdzamy, że w pierwszym dziesięcioleciu nastąpił niewielki wzrost liczebności ludności niemieckiej na terenie województwa lubelskiego, które pod

¹⁶ Ibidem, s. 15.

¹⁷ Ibidem, s. 20, tabele IV, V.

¹⁸ APL, UWL, WSP, sygn. 1359, s. 63–64, 207–208; ibidem, sygn. 1367, s. 83–91.

¹⁹ *Statystyka Polski*, Warszawa 1938, Seria C, z. 85, s. V, *Przedmowa*, s. XI.

²⁰ Ibidem, s. 26.

²¹ Ibidem, s. 28.

²² Ibidem, s. 33–35.

tym względem plasuje się w jednej grupie z województwami: stanisławowskim, kieleckim, tarнопolskim, poleskim, nowogródzkim i wileńskim²³.

Statystyka mniejszości niemieckiej dla województwa lubelskiego z 1931 r. (15,9 tys.) była mniejsza niż szacowana liczba 18 tys. na podstawie obliczeń Z. Stolińskiego z 1927 r. Opierał się on bowiem na zasadzie *stricte* statystycznej, nie uwzględniając czynnika psychologiczno-socjologicznego, który mógł mieć znaczenie przy sporządzaniu obu spisów, zarówno przy określaniu narodowości (spis z 1921 r.) — którą mylono często z obywatelstwem — jak i przy podawaniu „języka bliższego sobie”. Mniejszość niemiecka z miast województwa lubelskiego uległa bowiem całkowitej niemalże asymilacji kulturowej²⁴. Z kolei ludność niemiecka mieszkająca na wsi zachowała dłużej odrębność narodową i — jak to określa raport Ekspozytury Policji Politycznej z 1926 r. do odnośnie ludności niemieckiej powiatu lubelskiego — „tradycje i obyczaje właściwe swej narodowości”, wykazując jednakże lojalny stosunek do władz polskich i państwa²⁵.

Kolonisci niemieccy wpisani do ksiąg ludności stałej byli obywatelami polskimi i nie przejawiali do 1930 r. — jak podaje J. Doroszewski — „tendencji narodowościowych bądź separatystycznych”. W latach późniejszych dopiero działalność niemieckich organizacji nacjonalistycznych w Polsce środkowej i w mniejszym stopniu również we wschodniej prowadzi do rozbudzenia świadomości narodowej. Dochodzi do intensyfikacji życia mniejszości w różnych dziedzinach: politycznej, społecznej i oświatowej, w związku z czym dokonuje się proces konsolidacji, także w mniejszych grupach, mniejszości niemieckiej²⁶. Powszechne spisy z lat 1921 i 1931 wykazują niekiedy pewną rozbieżność ze zbliżonymi do obu spisów raportami Urzędu Wojewódzkiego Lubelskiego, w których mamy do czynienia np. z większą liczbą kolonistów figurujących w stałych spisach ludności i podlegających rejestracji.

Wykaz kolonistów — Niemców zamieszkałych na terenie powiatu lubartowskiego — z lat 1922–1923 wymienia razem 1720 kolonistów w poszczególnych gminach²⁷, podczas gdy oficjalny spis z 1921 r. — 715. Analiza zachowanych raportów z 1923 r. dla powiatów: garwolińskiego (663 osoby narodowości niemieckiej), puławskiego (26), sokołowskiego (130), hrubieszowskiego (391), łukowskiego (250), węgrowskiego (2317), radzyńskiego (795), po uwzględnieniu przyrostu naturalnego, czy też ruchów migracyjnych, nie wykazuje różnic w porównaniu ze spisem z 1921 r.²⁸ Wyjątek stanowi powiat zamojski, w którym według spisu z 1921 r. mieszkało 2 Niemców, a wykaz Komendy Policji Państwowej powiatu zamojskiego wymienia 224 kolonistów niemieckich ze wsi Babice i Dorbozy²⁹. W Ordynacji po 1918 r. procesy polonizacyjne zachodziły szybciej, wobec czego kolonisci figurujący w księgach ludności stałej jako Polacy — nieznający już języka niemieckiego i nieprzyznający się do narodowości niemieckiej — zatarali powoli swoją odrębność narodową³⁰.

²³ A. Szklarska-Lohmannowa, op. cit.

²⁴ Ibidem, s. 65.

²⁵ APL, Ekspozytura Policji Politycznej w Lublinie, sygn. 15, s. 70.

²⁶ J. Doroszewski, op. cit., s. 142.

²⁷ APL, Komenda Powiatowa P. P. w Lubartowie, sygn. 191, s. 1–6.

²⁸ APL, UWL, WSP, sygn. 1367, s. 2, 5–27, 57; APL, Komenda Wojewódzka P. P. w Lublinie, sygn. 435, s. 11; APL, Komenda Wojewódzka P. P. w Lublinie, sygn. 436, s. 7–10; APL, UWL, WSP, sygn. 1367, s. 59–60; APL, Komenda Wojewódzka P. P. w Lublinie, sygn. 438, s. 8–10.

²⁹ APL, Komenda Wojewódzka P. P. w Lublinie, sygn. 471, s. 113–115.

³⁰ W. Śladkowski, *Kolonisci niemieccy a środowisko, wzajemne wpływy i oddziaływanie*, „Annales UMCS”, sec. F, vol. 10, 1965, s. 176.

J. Tomaszewski zajmujący się problematyką mniejszościową w II Rzeczypospolitej jest zdania, że wyniki spisu z 1931 r. dla ludności niemieckiej w innych rejonach Polski poza terytorium byłego zaboru pruskiego możemy przyjąć za odpowiadające stanowi rzeczywistości³¹.

Zestawiając dane ze spisu 1931 r. z zachowanymi raportami starostów kilku powiatów województwa lubelskiego z roku 1926, po uwzględnieniu różnicy paru lat, możemy uznać je za prawdopodobne³².

Tabela 1.

Powiat	Liczba kolonistów niemieckich według raportów z 1926 r.	Liczba ludności niemieckiej według spisu z 1931 r.
hrubieszowski*	469 (102 rodziny)	365
lukowski	309	187
węgrowski	1346 (321 rodzin)	1201
włodawski*	1633 (355 rodzin) bez gminy Hańsk	2268 z gminą Hańsk

* Raporty starostów powiatów hrubieszowskiego i włodawskiego podają tylko liczbę rodzin kolonistów niemieckich. Stosując zatem przelicznik Kossmanna, według którego przeciętna rodzina kolonisty niemieckiego na Lubelszczyźnie liczyła średnio od 4 do 5 osób, otrzymujemy liczbę kolonistów niemieckich w tych powiatach³³.

Według raportu zbiorczego starosty lubelskiego z 1926 r. w powiecie lubelskim było 1480 kolonistów niemieckich w liczbie 302 rodzin³⁴.

Tabela 2.

Gmina	Powiat lubelski	
	Liczba kolonistów niemieckich	Liczba rodzin kolonistów niemieckich
m. Lublin	406	140
Brzeziny	551	78
Niedrzwica	300	42
Piotrowice	166	31
Konopnica	28	5
Jastków	22	4
Bełżyce	7	1
Zembożyce	6	1

Równoległe z rejestracją kolonistów niemieckich — obywateli polskich — władze administracyjne województwa lubelskiego prowadziły rejestrację cudzoziemców — obywateli niemieckich. W latach 30. rejestracji Niemców cudzoziemców dokonywano na podstawie § 50 rozporządzenia ministra spraw wewnętrznych z dnia 8 listopada 1929 r. Ostatni kompletny ze-

³¹ J. Tomaszewski, op. cit., s. 49.

³² APL, UWL, Wydział Ogólny, sygn. 815, s. 24, 50, 65–66.

³³ O. Kossmann, *Die Deutschen in Polen seit der Reformation. Historisch-Geographische Skizzen. Siedlung-Sozialkultur-Wirtschaft*, Marburg/Lahn 1978, s. 307.

³⁴ APL, Ekspozytura Policji Politycznej w Lublinie, sygn. 15, s. 70.

staw raportów starostów województwa lubelskiego przechowywany w Archiwum Państwowym w Lublinie pochodzi z 1934 r.³⁵

Tabela 3.

Lp.	Powiat	Liczba Niemców cudzoziemców
1	Biała Podlaska	—
2	Biłgoraj	3
3	Chełm	6
4	Garwolin	1
5	Hrubieszów	6
6	Janów Lubelski	7
7	Krasnystaw	2
8	Lubartów	5
9	Lublin z miastem Lublin	6
10	Łuków	3
11	Puławy	5
12	Radzyń	6
13	Siedlce	—
14	Sokolów	—
15	Tomaszów	2
16	Węgrów	6
17	Włodawa	—
18	Zamość	3
	RAZEM	61

Powyższa tabela zawiera wykaz wszystkich Niemców — obywateli niemieckich — którzy:

1. dopełnili obowiązku rejestracji w najbliższym starostwie, o ile uprzednio zamieszkiwali w innym powiecie;
2. jako obywatele cudzoziemscy przebywali chwilowo na terenie danego powiatu i nie podlegali obowiązkowi rejestracji³⁶.

Oprócz danych urzędowych dotyczących statystyki ludności niemieckiej w województwie lubelskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego cennego materiału dostarczają źródła Kościoła ewangelicko–augsburskiego. W 1925 r. ukazał się wydany przez władze kościelne w Warszawie „Rocznik ewangelicki 1925”, opublikowany na podstawie danych z 1923 r. Rocznik zawierał między innymi statystykę gmin ewangelicko–augsburskich na terenie byłego Królestwa Polskiego³⁷.

A. Mückler w swoim statystyczno–krytycznym studium nad mniejszością niemiecką w Królestwie Polskim, opierając się na danych z „Rocznika...”, wymienia 6 parafii ewangelicko–augsburskich z liczbą 24 141 parafian.

Poniższa tabela zawiera zestawienie chrztów, confirmacji, nabożeństw, z podziałem sakramentów według języka (polski lub niemiecki), w jakim były odprawiane³⁸.

³⁵ APL, UWL, WSP, sygn. 1362, s. 4–53.

³⁶ Ibidem.

³⁷ A. Mückler, *Das Deutschum Kongresspolens. Eine statistisch–kritische Studie*, Leipzig–Wien 1927, s. 73–74.

³⁸ Ibidem, s. 78–79.

Tabela 4.

Województwo lubelskie										
Parafia	Powiaty wchodzące w skład parafii	Chrzty			Konfirmacje		Nabożeństwa		Liczba parafian	
		Razem	niemieckie	polskie	niemieckie	polskie	niemieckie	polskie	razem	Polacy
Końskowola	Puławy	—	—	—	—	3	*	.	49	49
Lublin	Lublin, Lubartów, Chełm, Łuków, Radzyń	271	.	.	204	19	1683	250	5345	500
Węgrów	Łuków, Węgrów, Siedlce	75	.	.	49	1	500	10	1497	30
Sadoleś	Węgrów	56	.	.	40	—	506	—	1250	—
Cyców	Chełm	237	.	.	.	.	.	.	5000	100
Chełm	Chełm, Hrubieszów, Włodawa	473	470	3	309	—	2834	314	11000	100

* Kropki oznaczają brak danych w zestawieniu.

Analizując powyższą tabelę i porównując ją z danymi ze spisu 1921 r., stwierdzamy, że liczba ewangelików w województwie lubelskim sugerowana przez A. Mücklera jest zawyżona. Spowodowane jest to najprawdopodobniej tym, że do istniejących 5 parafii ewangelicko-augsburskich dołączono powstałą dopiero w 1924 r. parafię Cyców. Do nowo powstałej parafii Cyców liczącej 5000 parafian weszła część kolonii parafii lubelskiej i chełmskiej, należących do powiatów: lubelskiego, lubartowskiego, włodawskiego i chełmskiego³⁹. Zawyżenie liczby ewangelików spowodowane zostało zapewne tym, że włączając parafię Cyców, nie uwzględniono zmian w parafiach lubelskiej i chełmskiej, z których parafianie przeszli do nowej parafii. Dopiero według danych drugiego powszechnego spisu ludności z 1931 r. liczba wyznawców religii ewangelickiej w województwie lubelskim wyniosła 23 224 osoby, z czego 21 866 zamieszkiwało na wsi, a 1358 przypadowało na miasta⁴⁰. Najwyższy przyrost naturalny wśród ludności niemieckiej w województwie lubelskim w latach 1925–1931 odnotowano na Chełmszczyźnie. Wynosił on 55 narodzin na 1000 mieszkańców, co przewyższało przyrost naturalny na Wołyniu wynoszący w 1932 r. 36 narodzin na 1000 mieszkańców⁴¹. Potwierdzają to dane z parafii w Cycowie dla lat 1925–1931, które po uśrednieniu dają 55,8 narodzin na 1000 mieszkańców⁴².

Według Z. Daszyńskiej-Golińskiej dane statystyczne dotyczące ludności wyznania ewangelicko-augsburskiego w latach 1919–1926 w województwie lubelskim przedstawiały się następująco⁴³.

³⁹ K. Lück, *Die deutschen Siedlungen im Cholmer und Lubliner Lande*, Plauen 1933, s. 4; APL, Akta Parafii innych wyznań z terenu województwa lubelskiego, sygn. 1, s. 28.

⁴⁰ APL, UWL, WSP, sygn. 428, s. 1–2.

⁴¹ H. Rogmann, *Der große deutsche Osten in der Bevölkerungsdynamik Ostmitteleuropas*, Breslau 1939, s. 46.

⁴² K. Lück, *Die deutschen Siedlungen...*, s. 6.

⁴³ Z. Daszyńska-Golińska, *Stosunki ludnościowe województwa lubelskiego 1818–1921*, w: *Monografia statystyczno-gospodarcza województwa lubelskiego*, Lublin 1923, s. 214–215.

Tabela 5.

Lata	Liczba małżeństw	Liczba narodzin	Liczba zgonów	Przyrost naturalny	Liczba narodzin przypadająca na 1 małżeństwo
1919–1922	725	2269	1853	416	3,13
1923–1926	924	3597	1673	1521	3,89

W powiecie chełmskim w analogicznym okresie odnotowano następujące dane⁴⁴:

Tabela 6.

Lata	Liczba małżeństw	Liczba narodzin	Liczba zgonów	Przyrost naturalny	Liczba narodzin przypadająca na 1 małżeństwo
1919–1922	472	1432	1231	201	3,03
1923–1926	589	2350	1122	1228	3,99

Duży przyrost naturalny w powiecie chełmskim w latach 1925–1931 obniżyła wysoka śmiertelność noworodków i dzieci do lat 10. W parafii Kamień śmiertelność noworodków była bardzo duża, na 100 zgonów wynosiła 45, natomiast dzieci do lat 10 – 59,74; w parafii Cyców odpowiednio dla noworodków — 56,72 i dzieci do lat 10 — 65,3⁴⁵.

W jednym tylko kantoracie Bukowski Las w parafii chełmskiej odnotowano od czerwca 1922 r. do lutego 1924 r. 66 zgonów, w tym aż 34 zgony dzieci w wieku do 17 lat⁴⁶; w tym samym kantoracie w przedziale czasowym od czerwca 1922 r. do września 1923 r. wypisano 62 akty urodzenia⁴⁷.

Podsumowując, należy stwierdzić, że analiza danych statystycznych dotyczących zagadnień narodowościowych, pochodzących ze spisów 1921 i 1931 r., nasuwa wiele wątpliwości. W wyniku przyjęcia różnych zasad metodologicznych przy konstrukcji formularza spisowego otrzymujemy w zasadzie nie w pełni porównywalny materiał merytoryczny. Spis powszechny z 1921 r. zawierał rubrykę „narodowość”, podczas gdy spis 1931 r. nie badał narodowości, a zamiast tego wprowadzono kategorię „język ojczysty”. Kategoria „wyznanie” również nie mogła w tym przypadku być wyznacznikiem narodowości⁴⁸.

Dane statystyczne opracowane przez Z. Stolińskiego w 1927 r., podającego dla województwa lubelskiego 18 056 Niemców, podobnie jak praca B. Zaborskiego, który oblicza liczbę Niemców w województwie lubelskim w 1937 r. według języka ojczystego na 13 902 (w tym 282 w miastach i 13 620 na wsi), mają jedynie charakter szacunkowy⁴⁹. Podane źródła stanowią jednakże najobszerniejszy materiał, który uzupełniony danymi UWL i parafii ewangelicko-

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ K. Lück, *Die deutschen Siedlungen...*, s. 8–9.

⁴⁶ APL, Parafia ewangelicko-augsburska w Chełmie 1883–1940, sygn. 8, Spis chrztów i zgonów w parafii ewangelicko-augsburskiej w kantonacie Bukowski Las.

⁴⁷ Ibidem, Verzeichnis aufgenommenen Geburtsakte.

⁴⁸ R. Dąbrowski, *Położenie ekonomiczne mniejszości niemieckiej w Polsce w okresie międzywojennego dwudziestolecia*, Szczecin 1977, s. 78–79.

⁴⁹ J. Krasuski, *Stosunki polsko-niemieckie 1919–1925*, Poznań 1962, s. 308–309; R. Dąbrowski, op. cit., s. 69; B. Zaborski, *Liczba i rozmieszczenie mieszkańców Polski według języków i wyznań*, „Sprawy Narodowościowe” 1937, z. 1–2, s. 84.

–augsburskich z tego terenu, daje możliwość wglądu w statystykę ludności niemieckiej w województwie lubelskim w omawianym okresie.

Die deutsche Minderheit in der Woiwodschaft Lublin in den Jahren 1918–1939 — statistische Angaben

Der vorliegende Beitrag basiert vor allem auf statistischen Studien und Archivalien, die die deutsche Minderheit im Cholmer und Lubliner Land betreffen. Die Geschichte der deutschen Minderheitengruppe in den besprochenen Gebieten umfasst den Zeitabschnitt vom Ausgang des 18. Jahrhunderts bis zu ihrem endgültigen Niedergang im Jahre 1944. Der Zeitraum in der Entwicklung der grössten Kolonistengruppe aus dem Cholmer Gebiet, beträgt etwa 150 Jahre. In dieser Zeit wurden 3 Volkszählungen durchgeführt. Bis zum Jahr 1897, gab es keine genaueren Angaben über die Anzahl des Deutschtums in Kongresspolen. Am 9. Februar (28. Januar des russischen Kalenders) wurde die erste Volkszählung von der russischen Behörde durchgeführt. Obwohl ihre Genauigkeit im allgemeinen von zeitgenössischen Historikern in Frage gestellt wird, verfügen wir über keine anderen massgebenden Quellen. Man kann aber annehmen, dass nach der russischen Volkszählung die Anzahl der Deutschen in den besprochenen Gebieten, zahlenmäßig den realen Werten entspricht, denn es gab keine bekannten Vorsätze, dass der russischen Regierung daran gelegen wäre, die Zahl verfälscht erscheinen zu lassen. Im Jahre 1897 wurden in ganz Kongresspolen ca. 407000 Deutsche nachgewiesen und in den Gouvernements Lublin und Siedlce ca. 30000 deutsche Kolonisten, was im grossen und ganzen mit der Zahl der in diesem Gebiet wohnenden Lutheraner übereinstimmt. Der Erste Weltkrieg hat die deutsche Minderheit des Cholmer und Lubliner Landes tief getroffen. Laut dem Befehl der Lubliner und Cholmer Gouverneure, sollten alle dort ansässigen deutschen Kolonisten nach Innerrussland deportiert werden. Die Aussiedlungsaktion begann im Sommer 1915. Die Massenheimkehr vollzog sich in den Jahren 1917–1919. Während des Ersten Weltkrieges verzeichnete die deutsche Bevölkerung in den Gebieten von Kongresspolen schwere Verluste. Nach der eintägigen österreichischen Volkszählung vom 15. Oktober 1916 (durch das österreichische Militärgouvernement durchgeführt), berechnete man die Anzahl der Deutschen auf 2147 Personen, darunter 1139 Protestanten. Im neuen Polen (in der Zwischenkriegszeit wurden 2 Volkszählungen durchgeführt). Nach den Ergebnissen der ersten polnischen Volkszählung vom 30. September 1921 gab es in der neugegründeten Woiwodschaft Lublin 10933 Deutsche, darunter 10824 Protestanten. Die zweite Volkszählung in der Zwischenkriegszeit erfolgte am 9. Dezember 1931 und verzeichnete 15865 Deutsche, darunter 11491 Protestanten. Aus den obigen Ausführungen geht hervor, dass sich die deutsche Minderheitengruppe in der Woiwodschaft Lublin in der Zwischenkriegszeit fast um die Hälfte vermehrte. Auf Grund der vorgeführten Angaben, kann man die Schlussfolgerung ziehen, dass sie sich in diesem Zeitraum unter günstigen Bedingungen ungestört entwickeln konnte.

Tłum. Katarzyna Wójcik

The Statistics of the German Minority in the Voivodeship of Lublin in the Years 1918–1939

The origin of the German colonisation in the region of Lublin dates back to the eighteenth century.

The largest German minority group in the region of Chelmno existed for almost 150 years, up to the Red Army invasion in 1944. Data pertaining to the size of the German minority in the region of Lublin can be based only on four official population surveys conducted in 1897, 1916, 1921 and 1931. Up to 1897 there were no more exact data concerning German colonists on the Kingdom of Poland. The Russian survey from 1897 recorded about 407 000 German colonists in the Kingdom, with a total of approx. 30 000 in the gubernia of Lublin and Siedlce. The outbreak of the First World War resulted in the enormous decline of the number of the Germans due to a deportation campaign inaugurated in the summer of 1915. The one-day survey carried out in 1916 by the Austrian military authorities (MGG) confirmed that the terrains under Austrian occupation were populated by 2 147 Germans, including 1 139 Protestants. A mass-scale return of the German colonists took place in 1917–1921. In independent Poland the number of Germans in the region of Lublin was estimated upon the basis of two surveys performed on 30 September 1921 and 9 December 1931. In 1921 there were 10 933 Germans in the voivodeship of Lublin, including 10 824 Protestants, and in 1931 the number rose to 15 865, including 11 491 Protestants. Data from the interwar period relating to the German minority in the voivodeship of Lublin confirm the growth of this group in the discussed terrain.